

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІ ӘКІМШІЛІГІ
АДМИНИСТРАЦИЯ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
EXECUTIVE OFFICE OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Л.Н.ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ЕВРАЗИЙСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ Л.Н.ГУМИЛЕВА
L.N. GUMILYOV EURASIAN NATIONAL UNIVERSITY

ТАРИХШЫЛАРДЫҢ ҰЛТТЫҚ КОНГРЕСІ
НАЦИОНАЛЬНЫЙ КОНГРЕСС ИСТОРИКОВ
NATIONAL CONGRESS OF THE HISTORIANS

**«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЖӘНЕ ЕУРАЗИЯ КЕҢІСТІГІ:
ҚАЗІРГІ ЗАМАН МЕН ДАМУ КЕЛЕШЕГІ» атты**
Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 25 жылдығына арналған
халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының
МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
международной научно-практической конференции
**«РЕСПУБЛИКА КАЗАХСТАН И ЕВРАЗИЙСКОЕ ПРОСТРАНСТВО:
СОВРЕМЕННОСТЬ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ»,**
посвященной 25-летию Независимости Республики Казахстан

WORKS
of the international scientific-practical conference
**«THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND THE EURASIAN SPACE:
THE PRESENT AND THE FUTURE DEVELOPMENT»**
dedicated to the 25th anniversary of Independence of the Republic of Kazakhstan

II бөлім • часть II • part II

АСТАНА
2016

ӘОЖ 94(574)(063)

КБЖ 63.3(5Қаз)

Қ18

Бас редактор: Сыдықов Е.Б. - Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры, т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі

Редакция алқасы:

Молдажанова А.А. – п.ғ.д., профессор, оқу ісі жөніндегі проректор

Қамзабекұлы Д. – ф.ғ.д., профессор, әлеуметтік-мәдени даму жөніндегі проректор

Айтмағамбетов Д.Р. – ректордың аппарат жетекшісі

Пауло Ботта – профессор, Аргентина

Жеребцов И.Л. – т.ғ.д., профессор, Ресей

Гюрер Гульсевин – т.ғ.д., профессор, Түркия

Садықов Т.С. – т.ғ.д., профессор, тарих факультеті деканы

Көмеков Б.Е. – т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі

Дүкенбаева З.О. – т.ғ.д., профессор, Еуразиялық зерттеулер кафедрасының меңгерушісі

Алпысбес М.А. – т.ғ.д., профессор

Бердагулова С.К. – т.ғ.к., доцент

Абдрахманова Г.С. – т.ғ.к., доцент

Сыздық С.Қ. – магистр, оқытушы

Редакция алқасының көзқарасы мақала авторларының пікірімен сәйкес келуі міндетті емес.

Мнение авторов публикаций не обязательно должно совпадать с мнением редакционной коллегии.

The opinion of the authors of publications do not necessarily coincide with the views of the editorial board.

Қ18 «Қазақстан Республикасы және Еуразия кеңістігі: қазіргі заман мен даму келешегі» атты Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 25 жылдығына арналған халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның мақалалар жинағы, II б. 435 б. / Жалпы ред.бас. Е.Б. Сыдықов. – Астана: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ баспасы.

Труды Международной научно-практической конференции «Республика Казахстан и евразийское пространство: современность и перспективы развития», посвященной 25-летию Независимости Республики Казахстан, часть II. 435 стр. / Под ред. Е.Б.Сыдыкова – Астана: Издательство ЕНУ им. Л.Н.Гумилева.

Works of the international scientific-practical conference «The Republic of Kazakhstan and the Eurasian space: the Present and the Future Development», dedicated to 25th anniversary of Independence of Kazakhstan, part II. 435 p. / edited by E.B. Sydykov – Astana: Publishing house of L.N. Gumilyov Eurasian National University.

ISBN 978-9365-31-794-1

Жинақта 2016 жылдың қазан айының 20 күні Астана қаласында Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінде өткен Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 25 жылдығына арналған халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары берілген. Мақалалар автордың редакциясымен жарияланды.

В сборнике представлены труды международной научно-практической конференции, посвященной 25-летию Независимости Республики Казахстан, прошедшей в ЕНУ имени Л.Н. Гумилева. Астана, 20 октября, 2016 г. Материалы публикуются в авторской редакции.

The collection contains the works of the international scientific-practical conference dedicated to 25th anniversary of Independence of the Republic of Kazakhstan, which was held at the L.N. Gumilyov ENU. Astana, October 20, 2016. Materials are published in author's version.

ISBN 978-9365-31-794-1

ӘОЖ 94(574)(063)

КБЖ 63.3(5Қаз)

МАЗМҰНЫ

СЕКЦИЯ – 1. ЕЖЕЛГІ ДӘУІРДЕН ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢГЕ ДЕЙІНГІ ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТІ / ИСТОРИЯ И КУЛЬТУРА КАЗАХСТАНА С ДРЕВНЕЙШИХ ВРЕМЕН ДО НАШИХ ДНЕЙ

Абдрахманова Г.С., Каратаев О.К. ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ВЕЛИКОГО ШЕЛКОВОГО ПУТИ НА ТЕРРИТОРИИ КАЗАХСТАНА	3
Абдрахманова К.К. ТОРГОВЛЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННЫМИ ТОВАРАМИ В ГОРОДАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО КАЗАХСТАНА В 1950-1970-е ГОДЫ	6
Абуев К.К. СИБИРСКОЕ ХАНСТВО В КОНТЕКСТЕ КАЗАХСКО-РУССКИХ ОТНОШЕНИЙ (историография проблемы)	9
Азмұханова А.М. ЖӘДИДТІК ОҚУ ЖҮЙЕСІНЕ КӨШУ ЖОЛЫНДАҒЫ ҰЛТ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ ЕҢБЕГІ.	14
Азнина К.А. ҚОЙЛЫБАЙ БАҚСЫНЫҢ КҮЙ ӨНЕРІ МҰРАСЫ	19
Алибек С.Н., Косанбаев С.К. ОПИСАНИЕ ТРАДИЦИОННОГО УКЛАДА ЖИЗНИ И БЫТА КОЧЕВЫХ КАЗАХОВ ТУРКЕСТАНСКОГО КРАЯ (НА ПРИМЕРЕ Н.ЗЕЛАНДА, Н.КАЛМАКОВА, Г.И.СПАССКОГО И Б.ЮЗЕФОВИЧА)	21
Алпысбес М.А. ШЕРУШІ БАЙТАЙЛАҚ БАТЫР ТУРАЛЫ ТАРИХИ-ШЕЖІРЕЛІК ДЕРЕКТЕРДІҢ ТАҒЫЛЫМЫ	24
Альжанова Э.Е. КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬНОЕ ДЕЛО КАЗАХСТАНА В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА	30
Амрина М.С. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ДАЛАЛЫҚ ОБЛЫСТАРЫН ЗЕРТТЕГЕН Ф.А. ЩЕРБИНА ЭКСПЕДИЦИЯСЫНЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРЫЛУ ТАРИХЫ	32
Анасова А.Б. МЕРЗІМДІ БАСПАСӨЗ МАТЕРИАЛДАРЫ БОЙЫНША XIX ҒАСЫРДЫҢ АЯҒЫ МЕН XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ТОРҒАЙ ОБЛЫСЫНЫҢ МӘДЕНИ-РУХАНИ ДАМУЫ	41
Арапов Ж.М. ҚАЗАҚ ЭТНОСАЯСИ БІРЛЕСТІГІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНДАҒЫ НАЙМАН ТАЙПАСЫНЫҢ ОРНЫ	43
Ахметшина Г.У. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ КИІМІНДЕГІ ОЮ-ӨРНЕК	47
Базылхан Н. ТЮРКО-МОНГОЛЬСКИЕ ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ФАКТОРЫ (VII–XIV ВВ.) (этносемантические проблемы погребально-поминальных комплексов)	51
Балгабаева Г.З. РАЗВИТИЕ ВОЕННОГО ДЕЛА НА ТЕРРИТОРИИ КАЗАХСТАНА В ПЕРИОД ЗАРОЖДЕНИЯ КОЧЕВНИЧЕСТВА	57
Балыкова А.М. БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ӨңІРІНДЕГІ МЕДИЦИНАЛЫҚ МЕКЕМЕЛЕРДІҢ ДАМУ ТАРИХЫНАН (XX ҒАСЫРДЫҢ I ЖАРТЫСЫ)	60
Баширова А.М. МЕЧЕТИ И МЕДРЕСЕ В ВОСТОЧНОМ КАЗАХСТАНЕ	62
Баязитова Р.Р., Дукенбаева З.О. ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ТАРИХИ ЗЕРТТЕУЛЕРДЕГІ ҰЛТ-АЗАТТЫҚ КҮРЕС МӘСЕЛЕЛЕРІ	63
Бекмагамбетова М.Ж., Бекмагамбетов Р.К. ОСВЕЩЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАЗАХСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ НАЧАЛА XX ВЕКА В АКАДЕМИЧЕСКИХ ИЗДАНИЯХ: ПАРАЛЛЕЛЬНАЯ ДЕМОНСТРАЦИЯ	68

Беспалинов А.Т. К ИСТОРИИ ПРОИСХОЖДЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ИССЫКСКОГО ХОЛОДНОГО ОРУЖИЯ АКИНАК В СРАВНЕНИИ С ОСТАЛЬНЫМИ НАХОДКАМИ	71
Біләлова Г.Д. ТАСМОЛА АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ АҢ СТИЛІ	77
Брынза Т.В. ХАРАКТЕРИСТИКА ВЕДУЩИХ ТИПОВ МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ ЭПОХИ СРЕДНЕЙ БРОНЗЫ УРАЛО-КАЗАХСТАНСКИХ СТЕПЕЙ	80
Бурлуцкая (Банникова) Е.В. ОРЕНБУРГСКИЕ КУПЦЫ ДЕЕВЫ В РУССКО-АЗИАТСКИХ КОНТАКТАХ XIX ВЕКА	83
Дауконова Р.Т., Рамазанова Ф.С. НАУЧНОЕ ОПИСАНИЕ КРАЯ В МАТЕРИАЛАХ ДЕЯТЕЛЕЙ СЕМИПАЛАТИНСКОГО ПОДОТДЕЛА ЗАПАДНО-СИБИРСКОГО ОТДЕЛА РУССКОГО ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА	86
Джуманиязова Н. Х. ПОВСЕДНЕВНАЯ ЖИЗНЬ КАЗАХСКОГО НАСЕЛЕНИЯ В КОНЦЕ XVIII-НАЧАЛЕ XX ВВ. (НА МАТЕРИАЛАХ ОРЕНБУРГСКОЙ ГУБЕРНИИ)	89
Дүкенбаева З.О., Қоскеева Ә.М. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҰЛТ-ТІЛ МӘСЕЛЕСІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ҚЫРЛАРЫ	93
Dukenbayeva Z.O., Shabambayeva A.G. ABOUT THE RESEARCH OF AKZHAN MASHANOV IN THE ANCIENT HISTORY OF KAZAKHSTAN	96
Елтай А. ҚАЗАҚ ЖҮЗДЕРІНІҢ ПАЙДА БОЛУ МӘСЕЛЕСІ	98
Ерболова А.Е. ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ ТРУДОВ ИБН-ФАДЛАНА В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ И ЗАРУБЕЖНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ	100
Ерменбаева Г.К. ВКЛАД ТУРГАЙСКОГО СТАТИСТИЧЕСКОГО КОМИТЕТА В ИЗУЧЕНИЕ ФОЛЬКЛОРА	104
Есимова Ж.К. МИГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ПЕРИОД ОСВОЕНИЯ ЦЕЛИННЫХ И ЗАЛЕЖНЫХ ЗЕМЕЛЬ	107
Вонора G. L., Habdulina M.K. INSCRIBED VESSELS AND SILVER ARTEFACTS FROM SOUTHERN KAZAKHSTAN IN THE SECOND HALF OF THE 1 ST MILLENNIUM BC	111
Жанақова Н.Т. ҰЛЫ ЖІБЕК ЖОЛЫНЫҢ ТАРИХИ МАҢЫЗЫ	118
Жанғалиев У.К. ҚЫПШАҚТАР ХАНДЫҒЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАҒДАЙЫ	121
Жаркенова А.М. КЕҢЕСТІК ОДАҚ ДӘУІРІНІҢ 50-80-ЖЖ. СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАННЫҢ НЕГІЗГІ ЭТНИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЕРЕКШЕЛІГІ	124
Жаркенова А.М., Жардемова А.А. САРАЙШЫҚ - ЕЖЕЛГІ ҚАЛАНЫҢ ҰЛЫЛЫҒЫ	129
Жауымбаев С.У. ҚАРҚАРАЛЫ ӨңІРІН АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ТҮРҒЫДАН ЗЕРТТЕУ	131
Жумабаева Ж.К. ПРОБЛЕМАТИКА КАЗАХСТАНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА(1920-1990)	135
Жұмабаева Ж.К. «САРАЙШЫҚТЫҢ КРЕМЛІ» МӘСЕЛЕСІ: АҢЫЗ БЕН АҚИҚАТ	138
Ибадуллаева З.Ө. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ҚҰРАМЫНДАҒЫ СУНАҚТАР	142

Исенов Ө.И. «МӘДЕНИ МҰРА» БАҒДАРЛАМАСЫ АЯСЫНДА ЖАРИЯЛАНҒАН ТАРИХИ ЕҢБЕКТЕР ХАҚЫНДА	144
Искакова К.Ы., Оразаев С. Б. «ОТАНДЫ ҚОРҒАУДА» ГАЗЕТІ – ЛЕНИНГРАД МАЙДАНЫ ЖАУЫНГЕРЛЕРІ ӨМІРІНІҢ АЙНАСЫ	147
Исмаилов С.С., Бисембаева А.К. СТАНОВЛЕНИЯ И ЖИЗНЕННЫЕ ОРИЕНТИРЫ Ч.ВАЛИХАНОВА	149
Кабульдинов З.Е. «РАЗНОЕ ПРОИСХОЖДЕНИЕ» ИЛИ ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ПОЛИЭТНИЧЕСКОГО КАЗАХСТАНА (к вопросу о реализации «Доктрины национального единства Казахстана»)	152
Кабылбекова Б.Т. НАУЧНАЯ И ТВОРЧЕСКАЯ ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ КАРЛАГА: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ	157
Кабылтаева С.К. РОЛЬ КАЗАХСКИХ ХАНОВ И БАТЫРОВ В ОХРАНЕНИИ ЦЕЛОСТНОСТИ КАЗАХСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В БОРЬБЕ ПРОТИВ «ДЖУНГАРСКОЙ АГРЕССИИ»	159
Каиржанов А.К. ТАМГОВАЯ ТЕОРИЯ ПРОИСХОЖДЕНИЯ ДРЕВНЕТЮРКСКОГО РУНИЧЕСКОГО АЛФАВИТА	162
Калыш А.Б. К ВОПРОСУ ОБ ЭТНИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЕ РАЗВОДОВ В АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ	167
Карибекова М.Е. ҰЛТТЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛЫНДАҒЫ ЗИЯЛЫЛАР ҚЫЗМЕТІ	169
Касенов Е.Б. К ПРОБЛЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ	173
Козаченко Е.А. ЖИЛИЩНО-БЫТОВАЯ ПОВСЕДНЕВНОСТЬ ЛЮДЕЙ В 70-х ГОДАХ XX ВЕКА НА ПРИМЕРЕ УСТЬ-КАМЕНОГОРСКА	176
Крыкбаева С.М. ӨНЕРДЕГІ РӘМІЗ ҰҒЫМЫНЫҢ МӘДЕНИ МАЗМҰНЫ	178
Кусаинова Ж.Д. ДВИЖЕНИЕ КЕНЕСАРЫ КАСЫМОВА: ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ	181
Кушкумбаев А.К. ИСТОРИЧЕСКАЯ СЕМАНТИКА ТЕРМИНА «ЗОЛОТАЯ ОРДА»	184
Қабықаев Е.Ж. КЕҢЕСТІК КЕЗЕНДЕГІ ЗАЙСАН АУДАНЫНЫҢ МӘДЕНИЕТІ	188
Қашқымбаев А. ЕГЕМЕНДІК ПЕН ТӘУЕЛСІЗДІК ТАРИХЫНДАҒЫ ЕЛЕУЛІ КЕЗЕҢ	191
Қуандық Е. ИНДУСТРИЯЛАНДЫРУДЫҢ ЗАРДАПТАРЫ	193
Мағзумова А.С. ЖАЙЫҚ ҚАЛАШЫҒЫ ТЫҢ ДЕРЕКТЕРДЕ	201
Мажитов С.Ф. ФЕНОМЕН «ЭПОХИ ПЕРЕМЕН» И НАЧАЛО СОВРЕМЕННОЙ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА (1985-1999 гг.)	204
Макашева А.С. ФОРМИРОВАНИЕ АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО УСТРОЙСТВА АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ: ЭКСКУРС В ИСТОРИЮ	207
Малыбаева Б.С. ПЕРЕСЕЛЕНЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА СОВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА В ЦЕНТРАЛЬНОМ КАЗАХСТАНЕ В 1920-30-ЫЕ ГОДЫ	210
Маутканова А.Т. ЭТНИЧЕСКИЙ СОСТАВ ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ В 1999 – 2016 гг.	213

Молдабай Талғат КӨНЕ ТҮРІК ЖАЗУЫ ТАҢБАЛАРЫНЫҢ СЕМАНТИКАСЫ ЖӘНЕ АВТОХТОНДЫҚ НЕГІЗДЕРІ	215
Мурат Уали ТРИ КЛАНА, ТРИ ЧАСТИ, ТРИ ЖУЗА	219
Мусабекова Р.М. О РЕПРЕССИРОВАННОМ ПИСАТЕЛЕ КАЗАХСТАНА (о писателе Ю. Домбровском)	221
Мусабекова У.А., Абилкасым М. ЭТНОКУЛЬТУРА ТЮРКСКИХ НАРОДОВ (НА МАТЕРИАЛЕ ТЮРКСКИХ ПАМЯТНИКОВ)	225
Мұхатова О.Х. ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ТАРИХИ ОЙДЫҢ ДАМУЫ ЖӘНЕ МАХМҮД ҚАШКАРИ	227
Нуржанов А.А. КЕРАМИЧЕСКИЕ КОМПЛЕКСЫ ГОРОДИЩА КУЛАН	230
Оросхан Б. ТОРЕВТИКА ЖӘНЕ КӨШПЕЛІЛЕР ӨНЕРІ	235
Өтениязов С. ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТІ ТАРИХЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ	237
Pedraski M, Умиткалиев У.У., Айтбаев А.Б., Адельчанов К.С. ПОЛЬСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В ОБЛАСТИ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОЛОГИИ	242
Петрич Л.В. МЕТОДЫ РАБОТЫ ПО ЛИКВИДАЦИИ НЕГРАМОТНОСТИ НЕРУССКИХ НАРОДОВ ОРЕНБУРЖЬЯ В 1920-1930-Е ГОДЫ	244
Рамазанова Ф.С., Балапанова Э.М. ФОРМИРОВАНИЕ МЕХАНИЗМА РУКОВОДСТВА МОДЕРНИЗАЦИЕЙ КУЛЬТУРНОЙ СФЕРЫ КАЗАХСТАНА (20-30 ГГ. XX В.)	247
Рахимбекова А.К., Ботаева З.Ф. ВКЛАД П.И. РЫЧКОВА В ИЗУЧЕНИЕ КАЗАХСТАНА: НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ	250
Рахимбекова А.К., Садвакасова С.У. ИЗ ГЛУБИНЫ ВЕКОВ: ИСТОРИЯ И ЗНАЧЕНИЕ НАГРАД	252
Сабитов Ж.М. ДЖАМИ АТ-ТАВАРИХ КАДЫРГАЛИ ЖАЛАИРИ КАК ИСТОЧНИК О ЖИЗНИ УРУС-ХАНА	255
Садвокасова З.Т., Султанова А. ПУБЛИКАЦИИ ПО ПРОБЛЕМЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПАРТИЙНО-СОВЕТСКОЙ НОМЕНКЛАТУРЫ	258
Садыков Т.С., Жакиянова А.Н. ҚАЗАҚТЫҢ АУЫЗША ТАРИХЫНЫҢ ҰЛТ ТАРИХЫН ЗЕРДЕЛЕУДЕГІ РӨЛІ	261
Сайлаубаева Н.Е. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ӘСКЕРИ ӨНЕРІ	263
Сейтказина Қ.О., Тұрсынбек Ж.Қ. ҰЛЫ АҒАРТУШЫ ШОҚАН УӘЛИХАНОВ ӨМІРІНІҢ БЕЛЕСТЕРІ	266
Сейткалиев М.К., Буранбаев Р.Н. ИССЛЕДОВАНИЕ СВЯТИЛИЩ ПОЛУОСТРОВА ТУПКАРАГАН В 2015 ГОДУ	268
Сембаева Ә. ЕЖЕЛГІ ДӘУІРДЕГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ МӘДЕНИЕТІ	270
Сураганова З.К. НЕМАТЕРИАЛЬНОЕ КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ КАЗАХСКОГО НАСЕЛЕНИЯ ЗАРУБЕЖНОГО АЛТАЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ	272
Сыздыкова А.М. ОРГАНИЗАЦИЯ ГОРНОГО ДЕЛА В ПРОШЛОМ И УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ	276

Сыздық С.Қ. ЖАҢА ДЕРЕКТЕРМЕН ЖҰМЫС ІСТЕУ ӘДІСТЕРІ	278
Танатарова Ж.Т., Кенжебаева С.Е. ИДЕЙНАЯ КОНСОЛИДАЦИЯ МУСУЛЬМАН В ДО-РЕВОЛЮЦИОННЫЙ ПЕРИОД	281
Тастекова Г.Б. 1920-шы ЖЫЛДАРЫ ҚАЗАҚ ЖЕРІ ШЕКАРАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН АНЫҚТАЛУЫ МӘСЕЛЕСІНІҢ ТАРИХНАМАСЫ	287
Ташагыл А., Акмадиева Г.П. ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ ДИПЛОМАТИЯСЫНЫҢ ТАРИХЫ	290
Тлеугабұлов Д.Т., Свиридов А.Н. ТОПОГРАФИЯ ПОСЕЛЕНИЙ РАННЕГО ЖЕЛЕЗНОГО ВЕКА САРЫАРКИ	293
Төлеубаев Ә.Т., Жұматаев Р.С., Шагирбаев М.С. ШІЛІКТІ ҚОРЫМЫНДА 2016 Ж. ЖҮРГІЗІЛГЕН АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЖҰМЫСТАРДЫҢ НӘТИЖЕЛЕРІ (бастапқы хабарлама)	297
Төлеубаев Ә.Т., Жұматаев Р.С., Шагирбаев М.С. АЛАКӨЛ АЙМАҒЫНДАҒЫ ОРТАҒАСЫРЛЫҚ ҚАЛА МӘДЕНИЕТІ	304
Тұлбасиева С.К. XIX-XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ АЗАТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫСТАР ЖАЙЫНДАҒЫ ОЙ-ПІКІРЛЕРДІҢ ДАМУЫ	308
Түлекова М.К. ЕГЕМЕНДІК ЖЫЛДАРДАҒЫ КӨШІ-ҚОН	312
Туменова Л.Е. XIX Ғ. ҒАЛЫМДАР, САЯХАТШЫЛАР, ЭТНОГРАФТАРДЫҢ БӨКЕЙ ХАНДЫҒЫ ТАРИХЫНЫНА ҚАТЫСТЫ ЗЕРТТЕУЛЕРІ	315
Зәкенұлы Т. ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІЛІГІНІҢ АРҒЫ БАСТАУЛАРЫ	319
Үмітқалиев Ұ.Ұ. Ә.М. ОРАЗБАЕВТЫҢ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖҮРГІЗГЕН ЗЕРТТЕУЛЕРІ	327
Хабдулина М.К. НОВЫЕ ПОДХОДЫ В ИЗУЧЕНИИ ПРОБЛЕМ РАННЕСРЕДНЕ-ВЕКОВОЙ АРХЕОЛОГИИ САРЫ-АРКИ	332
Шаймердинова Н.Г., Төребекова С.М. КӨНЕ ЖӘНЕ ОРТА ҒАСЫР ЕСКЕРТКІШТЕРІНДЕГІ КӨСЕМШЕ ФОРМАЛАРЫНЫҢ ДАМУЫ	335
Шаймуханова С.Д., Баймағамбетова Ж.М. ПРОБЛЕМА ОТНОШЕНИЯ КАЗАХСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ К ВОССТАНИЮ 1916 ГОДА В СОВРЕМЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ	338
Шахаман З.Б. ЭТНОДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В КОСТАНАЙСКОЙ ОБЛАСТИ (1999-2016 ГГ.): КРАТКИЙ ОБЗОР	340
Шойбекова А.С. РАҚЫМЖАН ҚОШҚАРБАЕВТЫҢ ЕРЛІГІ ТУРАЛЫ 1945-1960 ЖЫЛДАРДАҒЫ ПАЙЫМДАУЛАР	344
Шыныбеков Б.Ш. ДӘСТҮРЛІ ҚОҒАМДАҒЫ ТҮРМЫС-ТІРШІЛІКТЕГІ ҚАЗАҚ ҚЫЗДАРЫ МЕН ӘЙЕЛДЕРІНІҢ ОРНЫ	346
Ыбырайхан М.Ы. СІБІРЛІК КӨПЕС С.А. ПОПОВТЫҢ ОРТАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КЕН ЗАУЫТ ІСІ	350
СЕКЦИЯ – 2. ҰЛЫ ДАЛА ЕЛІ ЖӘНЕ Л.Н. ГУМИЛЕВТІҢ ЕУРАЗИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫ / СТРАНА ВЕЛИКОЙ СТЕПИ И ЕВРАЗИЙСКИЕ ВЗГЛЯДЫ Л.Н. ГУМИЛЕВА	
Айтмағамбетов Д.Р. ҰЛЫ ДАЛА ЖӘНЕ Л.Н. ГУМИЛЕВТІҢ ЕУРАЗИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАСЫ	354
Арапов Ж.М. ГУМИЛЕВТІҢ КӨШПЕЛІ ЖӘНЕ ТҮРКІ ХАЛЫҚТАР ТАРИХЫНА ЗЕРТТЕЛУ КӨЗҚАРАСЫ	356

Әлібек С.Н. Ә.Н.БӨКЕЙХАНОВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ТҮРМЫСЫ МЕН МӘДЕНИЕТІН СІПАТТАУ	358
Байбулсинова А.С. ҰЛТ ЖОСПАРЫ – ҚАЗАҚСТАНДЫҚ АРМАНҒА БАСТАЙТЫН ЖОЛ	360
Байбулсинова А.С., Серикова Л.С. ҰЛЫ ДАЛА ТАРИХЫ: ЗАМАНАУИ ТАНЫМ	362
Бикенов А.Х. Л.Н.ГУМИЛЕВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ КӨНЕ ТҮРІК ҚОҒАМЫНА ТӘН БІЛІК ИНСТИТУТТАРЫ	367
Болатұлы Нұржан «ҚАЗАҚ ЕЛІ САЯСАТЫ – ТЫНЫШТЫҚ ҒӘМ ТҮРАҚТЫЛЫҚ КЕПІЛІ: ТАРИХИ-ФИЛОСОФИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ»	370
Бүлекбаев С.Б., Алямова З.А. К ВОПРОСУ ВКЛАДЕ НОМАДОВ В МИРОВУЮ ЦИВИЛИЗАЦИЮ	373
Жақия М.Қ. КАРЛАГ - ҚАЗАҚТЫҢ ҚАСІРЕТІ ...	376
Искакова К.Ы., Елтай Ақтан Л.Н. ГУМИЛЕВТІҢ ПАССИОНАРЛЫҚ ИДЕЯСЫ МЕН ЭТНОГЕНЕЗ ТЕОРИЯСЫ ЭТНИКАЛЫҚ ТАРИХТЫ ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ	379
Кабылтаева С.К., Комарова Дамира ЕВРАЗИЙСКИЕ ИДЕИ ЛЬВА НИКОЛАЕВИЧА ГУМИЛЕВА И СОВРЕМЕННОСТЬ	382
Кала Н.С. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТУРИЗМ САЛАСЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫНЫҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ	384
Кенжебай Р.Н. Сейдахметова Г.Т. ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН АЙМАҒЫНДА ТУРИЗМ САЛАСЫН ДАМУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕРІ	386
Любичанковский А.В. ЭТНОЛОГИЧЕСКАЯ ДЕТЕРМИНАНТА ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ВМЕЩАЮЩИЙ ЛАНДШАФТ В КОНТЕКСТЕ КОНЦЕПЦИИ ЭТНОГЕНЕЗА Л.Н. ГУМИЛЕВА	390
Номогоева В., Раднаева Э.Л. СТАНОВЛЕНИЕ БУРЯТСКОЙ НАУКИ В КОНТЕКСТЕ ЕВРАЗИЙСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ	392
Оловинцов А.Г. «ИГО» ИЛИ ТОЛЕРАНТНОСТЬ НА ПРИМЕРЕ СУЩНОСТИ КАСИМОВСКОГО ХАНСТВА В XV-XVII ВЕКАХ	396
Өмірбекова Ж. КӨШПЕЛІЛЕРДІҢ ЭТНОЭКОЛОГИЯЛЫҚ ДӘСТҮРЛЕРІНІҢ ЗЕРТТЕЛУ ДЕҢГЕЙІ	400
Пилипчук Я.В. ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА КАРЛУКСКОГО ДЖАБУЯТА	404
Radnaeva E., Talgatbek M., Dukenbaeva Z. AKZHAN AL - MASHANI IS A RESEACHER OF THE GREAT STEPPE CIVILIZATION	407
Рахимбекова А.К. ЭТИКА ДИАЛОГА МЕЖДУ НАРОДАМИ: НА ПРИМЕРЕ «ЛЕСА» И «СТЕПИ»	410
Сакенов Д.Ж. ЭТНОКУЛЬТУРНАЯ МОДЕЛЬ ГЕНДЕРНОГО ВОСПИТАНИЯ КАЗАХОВ	413
Серикова Л.С. ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО СУВЕРЕНИТЕТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	417
Сыздықов С.М., Смағұлов Н.Б. КҮЛТЕГІН ЖАЗБАСЫНДАҒЫ ЕЖЕЛГІ ТҮРІКТЕРДІҢ «МӘҢГІ ЕЛ» САЯСИ МАНИФЕСТІ	419
Шалдарбекова А. К ВОПРОСУ О ГЕОГРАФИЧЕСКИХ И ХРОНОЛОГИЧЕСКИХ РАМКАХ ДРЕВНЕТЮРКСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ	426

10. Сартқожаұлы Қ. Байырғы түрік жазуының генезисі. Астана: Арыс. 2007. -301.
11. 牛汝极. 维吾尔古文字, 古文献导论. 乌鲁木齐: 新疆人民出版社. 1997. -320.
12. Чжоу кітабы 周书, 卷五十, 第四十二列传, Түріктер突厥.
13. 阿史那忠墓志//昭陵文史宝典(胡元超编著). 西安: 三秦出版社. -403y.
14. 李思摩墓志//昭陵文史宝典(胡元超编著). 西安: 三秦出版社. -403y.
15. Қайыркен Т.З. Көне түркі ескерткіштеріндегі қытай жазбалары. Павлодар, 2010. - 516 б.
16. Жаңа таң кітабы新唐书, 卷215 (上), 列传第140(上), 突厥(上).
17. Көне Таң кітабы旧唐书, 卷194 (上), 列传144 ().
18. Гумилев Л.Н. Көне түріктер./ауд. Ә.Жұмабаев, П. Бейсенов. Алматы, 1994.-560 б.
19. Келімбетов Н. Түркі халықтарының ежелгі әдеби жәдігерліктері. Алматы: «Раритет». 2011.-429 б.
20. Әбжанов Х.М. Күлтегін жазуы: тарихи сана мен таным//Байырғы түркі өркениеті: жазба ескерткіштер (Халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдарының жинағы). Алматы. 2001.-582 б.
21. Сартқожа Қ. Орхон мұралары. Астана: Күлтегін. 2003.-392 б.

Үмітқалиев Ұ.Ұ.

Ә.М. ОРАЗБАЕВТЫҢ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖҮРГІЗГЕН ЗЕРТТЕУЛЕРІ

Әбдіманап Медеуұлы Оразбаев қазақ археологиясында өзіндік сара жол салған өз мектебін қалыптастырған ірі ғалымдардың бірі. Әбдіманап Медеуұлының ірі ғалым деуге тұрарлық келбеті де, тегі де, кешенді зерттеулері де бір бірімен астасып толықтырып жатады. Негізгі зерттеулері Қазақстанның далалы аймақтары саналатын орталық, солтүстік, шығыс өңірлері болғанымен мәдениеттер сабақтастығын анықтауда оңтүстік өңірлерде де зерттеулер жасады. Ғалымның Оңтүстік Қазақстан өңіріндегі зерттеулері бағытты түрде кең көлемде қамтылмағанымен әр жылдарда әр кезеңнің ескерткіштерін зерттеуге өз үлесін қосты. Оңтүстік Қазақстан территориясының көне кезеңдер ескерткіштері археологиялық жағынан өте аз зерттелгенін Ә.М. Оразбаев өзінің зерттеулерінде жетпісінші жылдардың өзінде айта бастаған болатын: «По завершении исследования бронзы Северного Казахстана я буду просить отдел, дирекцию Института и Ученый совет дать мне возможность заняться исследованием бронзы Южного Казахстана и Семиречья, где памятники эпохи бронзы не только не изучены, но можно сказать и не выявлены» [1, 3 б.].

Оңтүстік өңірлердегі Ә.М. Оразбаевтың зерттеулері Жамбыл облысының Қарақұдық, Таңбалы шатқалдарында қола және ерте темір дәуірлерінің 40 қоршауын қазғандығы жөнінде [2, 61-71 б.]және 1969 жылы Қаратаудың солтүстігі мен оңтүстігінде зерттеулер жүргізілгені айтылады [3, 6 б.].Алғашында Ә.М. Оразбаев 1969 жылы К.А. Ақышевтың жетекшілігімен құрылған Отырар археологиялық экспедициясының құрамында қазба жұмыстарына қатысқанымен кейіннен жеке отряд құрап Қаратау өңіріндегі бірнеше шатқалдардан петроглифтерді зерттеп суретке түсіреді. Бұл жөнінде Қаратау петроглифтеріне қатысты жазған М.К.Қадырбаев пен А.Н. Маряшевтың «Наскальные изображения хребта Каратау» көлемді еңбекте 1969 жылдан Оtrar оазисін зерттеу мақсатында жүргізілген жұмыстармен қатар Үлкен Қаратау шатқалдарындағы петроглифтерді зерттеу басталғаны айтылады. Бірақ ол зерттеулерді кімдер жүргізгені қандай мәліметтер жинақталғаны айтылмайды [4, 8 б.]. Ә.М. Оразбаевтың бұл зерттеулері соңғы зерттеулеріміз қатарында анықталғандай жеке мақала болып «Қазақстан энциклопедиясында» жарық көрген. Сол жүргізілген зерттеулерінің деректері ғалымның ғылыми мұрағатында дайын мақала болып «Петроглифы Каратау» деген атпен сақтаулы. Бұл мақала кейіннен автордың дайындауымен Оразбаев оқулары жинағында 2012 жылы жарияланған болатын. Онда Бесарық сайындағы Күйкентай шатқалы суреттері мен Мейрамтал қойнауындағы Қойбағар I, II, III петроглифтері жөнінде жазылған. Қойбағар петроглифтері өте ірі ескерткіш екенін айта отырып онда, 1200 дей жартаста 3045 жеке композициялар бейнеленген дейді. Жартастардағы жабайы бұқалар, арқар, таутеке және адамдардың итпен аңға шығулары бейнеленгенін айта келіп түйелердің арбаға жегілген көріністері айрықша дейді. Жалпы петроглифтердің кескіндеме түрлері мен композициясына баға бере келе бұл ескерткішті б.з.д. VIII-VIIIғғ мерзімдейді [5, 5 б.].

ЖетпісіншіжылдарыӘ.М.ОразбаевтыңҚазақұлттықуниверситетіндеархеологиякафедрасының ашылуымен байланысты алға қойған мақсаты Оңтүстік Қазақстан және Жетісу өңірлерінің көне дәуір ескерткіштерін зерттеуге бағытты түрде мүмкіншілігі болмады.

Ә.М. Оразбаев ұзақ жылдар Қазақ ұлттық университетінің археологиялық экспедициясына жетекшілік жасап Ортағасырлық Ақтөбе (Баласағұн) қаласында студенттерге тәжірбиелік практика жүргізу барысында қаланың қазба жұмыстарымен бірге осы өңірдегі ерте ортағасырлық кезең ескерткіштеріне де қазба жұмыстарын жүргізіп тұрды. Әбдіманап Медеуұлы Оразбаевтың бұл өңірдегі ерте темір дәуірі ескерткіштеріне жүргізген зерттеулеріне тоқталмас бұрын Ақтөбе қаласындағы зерттеулерін қарастырмақпыз. 1974 жылдан бастап алты жылдай ортағасырлық Ақтөбе қаласында қазба жұмыстарына жетекшілік етті. Әр жылдардағы қазба деректерінің есебі мен бірге У.Х. Шәлекеновпен бірігіп «Ортағасырлық Ақтөбе қаласының суландыру жүйесіне» арналған көлемді ғылыми мақала жазды. Ғылыми мақалада ортағасырлық Ақтөбе қаласының суландыру жүйесіне қатысты мәселелермен бірге, басқа да көне қала жұртының ірі мәдени, саяси, сауда орталықтарының бірі болуын дәлелдеді. Сонымен қатар солаймақтан жоғарыда айтып кеткен ерте кезең ескерткіштерімен байланысын анықтауда да зор еңбектер атқарды. Қазба жұмыстары кезінде ортағасырлық қаланың топографиялық түсірілімі нәтижесінде Қазақстан мен Орта Азияның ортағасырлық қалалары сияқты белгілері анықталды. Ғалым төрт жылдың көлеміндегі өзінің жан жақты қазба жұмыстары мен зерттеулері нәтижесінде толық қала жұртының суландыру жүйесіне сипаттама бере алды. Қазба жұмыстары кезінде бүкіл қала жұртының су жүйесін геодезиялық жоспарға түсіріп бірнеше шақырымға созылған құбырлардың Ақсу өзенінен қалаға қарай әрбір жүз метр сайын 1 метрге көлбей орналастырылғанын дәлелдеді. Судың өз ағысымен қалаға енуін қамтамасыз ету арқылы құбырлардың жарылып кетпеуін немесе судың ағысын күшейту арқылы қыш құбырларды кішірейту арқылы өте жоғары дәрежеде суландыру жүйесін білген дейді. Сондай-ақ су құбырларының қыштан жасалған бөлшектері бір біріне сұғыла бекітілу арқылы орналастырылып әрбір жалғанған жерлері сазбен бекітіліп әлсіз жерлерге ескі қыш құбырдың сынықтарымен бекітілген. Үстінен салмақ езбеу үшін қырынан қыш кірпіштер де қойылып отырған. Су ағыстарының жылдамдығын реттеу мақсатында бірнеше су жиналатын қауыздардың болғандығын, су тазартатын «сүзгі» түтіктердің болғандығын айтты. Кейбір қатты су ағысының нәтижесінде құбырлардың жарылып кетпеуі үшін бұрылыс жерлердің бірден бұрылмай баяу бұрылуды қарастырған және сол жерлер күшейтіле бекітілген дейді. Қаланың суландыру жүйесі өте жоғары дәрежеде инженерлік технологиямен жасалуы Ақтөбе қаласының қараханидтер заманындағы үлкен өркениеттің ошағы болғандығын дәлелдейді. Сонымен бірге бұл қала жұртында кешенді зерттеулер жүргізу қажеттілігі кезек күттірмес мәселе деген болатын. Өзінің әріптес, замандасы У.Х. Шәлекеновпен бірге жасаған бұл зерттеулері ғалым ізденістерінің бір саласы ғана екенін айта отырып, бұл еңбектің құндылығы осы саламен айналысушы ғалымдарға деректік бағыт сілтеуші еңбек екені анық. Өйткені сол уақытқа дейін ортағасырлық қалалардың, соның ішінде жеке қаланың суландыру жүйесіне қатысты ғылыми зерттеулер жүргізілген жоқ болатын. Қазақстан жеріндегі ортағасырлық қалалардың жоғары деңгейдегі өркениет жетістігін дәлелдеуде олардың тіршілік қолайлылығы (благоустройства) арқылы анықтаумен дәлелденетіні белгілі.

Ә.М. Оразбаев 1976 жылы университет экспедициясына жетекшілік ете жүріп Ақтөбе қаласында орталық цитаделден батысқа қарай 70-80 метр жердегі шахристанның оңтүстік-батысындағы биік төбеге шурф салған. Шурф 15х15 метр көлемінде тік төртбұрышты етіп салынған. Қазба кезінде күйдірілген қыш кірпіштер көлемі 22,5 х 22,5 см, қалыңдығы 4,5 см көптеп шыға бастаған. Тереңдете қазу барысында қыш кірпіштердің арнайы байланыстырылып қаланғаны байқалған. Соған қарай бұл үлкен құрылыс орны болуы мүмкін деп жазып кеткен. Құрылыстың көлемін анықтау мақсатында бірнеше шурф салынып, құрылыстың ірге тасы мен қабырғасы анықталмауына байланысты, батысқа қарай қазба жұмысын жалғастыру керек екенін айтқан [1, 43-45 б.].

Осы құрылыс орнына соңғы жылдары қазба салу жұмыстары жалғастырылып бұл жерде қаланың батыс бөлігіне орналасқан мұнараның болғандығы анықталуда. Құрылыстың көлемі мен архитектурасы басқа да ортағасырлық қалаларда кездесетін «қарауыл мұнараларына» келетіні және қаланың батыс бөлігіне екі қатар қорғаны қамалы болуы себепті жау батыстан күтілген. Құрылыстың көлемі өте ірі әрі күрделі архитектуралық құрылымнан тұратындықтан Қырғызстан жеріндегі Бурана мен Үзген мұнараларынан да ірі екені айтылады [3, 13-14 б.].

Университеттің ортағасырлық зерттеу базасында жетекшілік жасаумен бірге отырықшы мәдениеттер мен дала мәдениеттері арасындағы сабақтастық пен байланысты қарастыру мақсатында кейінгі көшпінділердің ескерткіштеріне өз зерттеулерін жүргізді. 1978 жылы Қазақ Ұлттық Университетінің археологиялық экспедициясының құрамында тарих факультетінің студенттерінен жеке отряд жасақтап Жамбыл облысы, Шу ауданында Ақсу және Қарабалта өзендерінің аңғарынан барлау

және қазба жұмыстарын жүргізеді. Соның нәтижесінде бірнеше обалар тобын тізімге алып Қарабалта өзенінің жағасындағы Жеті жар I обаларына қазба жүргізеді. Жеті жар I қорымы 400 метр ұзындықты алып жатқан қырдың үстінде 70 оба тізімге алынып төлқұжаты жасалған. Бұл тізбектегі обалардың көпшілігі кіші көлемде диаметрі 10-12 метр, биіктігі 50-70 см аралығында. Жеті жар I қорымынан оңтүстікке қарай жеке тізбекте Жеті жар II қорымында ірі обалар тізбегі орналасқан. Ол обалардың диаметрі 30-40 метр, биіктігі 3-4 метр аралығында.

Жеті жар I қорымында үш обаға қазба жұмыстары жүргізілген. (13,21,43) [4, 62-70 б.].

№ 13 оба топырақтан үйілген, диаметрі 12 метр, биіктігі 50 см. Обаның үйіндісі жергілікті жердің топырағынан үйілгендіктен топырақ үйіндісі астынан қабір дағын анықтау мүмкін болмаған. Бірнеше қайтара оба ортасын шаршылармен қазу барысында 2 метр 60 см тереңдіктен кішкентай қыш ыдыс сүйегі табылған. Қыш ыдыс жасалу технологиясы қолмен жапсыру әдісі арқылы жасалып, нашар күйдірілген. Қыш ыдыс сынығынан басқа ешқандай зат табылмаған. Оба ертеректе тоналып кеткен, адам сүйектері тонаушылардың лақтыруымен жоғалған немесе кенотаф та болуы мүмкін дейді.

№ 43 оба жергілікті топырақтан үйілген, қорымның солтүстік-батыс шетіне орналасқан. Обаның диаметрі 8,5 метр, биіктігі 70 см. Оба үйіндісіне топырақ алу кезінде сақ обаларының басқа өңірлеріндегідей ор қалдырмаған. Қабір шұңқырын аршу кезінде 65 см тереңдіктен қой сүйегі мен қыш ыдыстың сынығы табылған. Қыш ыдыс сынығы бір қалыпты қызыл түсте күйдірілген. Қабір шұңқырының 1,18 см тереңдіктен ағаш күлі мен 12 см ұзындықтағы тал шыбық кездескен. Қабір шұңқырының 1 метр 80 см тереңдігінен қой сүйегі мен адамның қабырға, тіс, бақай сүйектері табылған. Қабір шұңқыры шығыс-батыс бағытында сәл солтүстікке ауытқып қазылған. Қазба кезінде анықталғаны қабір бетін көлденеңінен ұзындығы 1,50 см, ені 20-25 см болатын тақтайлармен жапқан. Қабір ішіндегі ағаш шірінділерінің қалдықтарына қарағанда адамды ағаш табытқа жерлеген. Қабір түбінен шалқасынан шалқасынан жатқызылып басы батысқа қаратыла адам сүйегі табылған. Адамның сүйек қаңқасына қарағанда егде әйел адам, европалық нәсілде аздап монғолоидтық бар. Адамның бас жағынан кішірек қыш ыдыс табылған. Қыш ыдыстың биіктігі 10 см, қолмен жапсырылып жақсы күйдірілген. Сыртында өрнегі жоқ, бірақ түбінен ернеуіне дейін тігінен екі жағында да сызық сызылған. Ыдыстың сыртында тұрмыста қолданған оттың табы мен ішіндегі ақ түсті белгісіз тағам іздері бар. Соған қарағанда адаммен бірге ғұрыптық ас салып қойған.

№ 21 оба. Қорымның солтүстік шетінде орналасқан топырақтан үйілген. Диаметрі 11,6 см, биіктігі 70-80 см. Қабір шұңқырын қазу кезінде 1 м 20 см тереңдіктен адам сүйегі табылып, басы солтүстік батысқа қаратылып шалқасынан жатқызылған. Адам сүйегі жанынан ешқандай заттар кездеспеген, тек қабірдің сыртынан 50-60 см солтүстікке қарай қойдың сүйектері шашылып кездескен. Жеті жар обаларындағы зерттеу жүргізілген ескерткіштердің барлығына ортақ нәрселер бар екенін айта отырып олардың орналасу ерекшелігі мен ішкі жерлеу салттары Жетісудың сақ үйсін дәуірі ескерткіштеріне сәйкес келеді дейді. (б.з.д... Y-III ғғ)

Жеті жар I обаларындағы топырақ үйіндісі, олардың тізбектелу бағыты мен қабір шұңқырының қазылу бағыты және адамның басы солтүстік батысқа қаратылуы мен қыш ыдыс және қой сүйегінің табылуы Жетісудағы сақ үйсін дәуірінің Жуантөбе, Қызылауыз, Үңгірқора, Өтеген ескерткіштеріне келетінін айтады. [4, 62-63 б.].

К.А. Акишев пен Г.А. Кушаев зерттеулеріндегі Жетісудың б.з.д... Y-III ғғ сақ үйсін дәуірі ескерткіштері өте жұтаң кедей жерленулермен ерекшеленетінін айта келе, Жеті жар I ескерткіштеріндегі бір немесе екі ғана қыш ыдыстың қойылуы осыған дәлел болады дейді. Сондай-ақ К.А. Акишев зерттеулеріндегі қабір ішіндегі қой сүйектерінің кездесуі Жеті жар обаларында да қайталанатын. Жалпы зерттеу қорытындылары Жеті жар I ескерткіштерінің Жетісу жеріндегі Ақсу, Қарабалта өзендерін мекендеген б.з.д... Y-III ғғ өмір сүрген тайпаларының рулық қорымы болғанға ұқсайды деді. Сондай-ақ Жеті жар I ескерткіштерінің мәліметтеріне сүйене отырып бұл оы өңірді мекендеген жергілікті ұлыстардың жалғасы болып саналатын өз қазбаларындағы Ақтөбе қаласының тұрғындарымен байланысы бар деген пікір айтты: «Исследования курганов, определив хронологическую и культурную принадлежность погребенных, даст возможность установить исторические связи и преемственность культуры от древних племен до ранних насельников городища Актобе» [2, 62 б.].

Ғалымның бұл пікірін қолдайтын деректерді соңғы жылдары Жетісу жерінің оңтүстігін зерттеп жүрген А.М. Досымбаеваның еңбектерінен кездестіреміз. Зерттеушінің: «үйсін кезеңі жерлеу құрылымы элементтерін сақтаған жерлеу дәстүрі көне түркі заманында да еш өзгеріссіз жетті» деген ғылыми пікірі қолдауға тұрарлық [4, 157-159 б.].

Ә.М. Оразбаевтың осы ортағасырлық қаланың ерте кезеңдердегі үйсін, түркі ескерткіштерімен тікелей сабақтастығы болғандығын соңғы зерттеулерде қала құрылыстарында түркі кезеңінің тас мүсіндері кездесуін айтуға болады. Оларды кейінгі мұсылман дінінің келуімен бірге, адам бейнелерін құртып құрылысқа қолданған деген болатын [3, 13 б.].

Ортағасырлық қалалардың далалық ескерткіштермен мәдени және шаруашылық байланысы жөнінде соңғы жылдары көптеген зерттеушілердің қалам тартқанын байқаймыз. Әсіресе Шу, Талас бойындағы қалалардың осы өңірлердегі далалық ескерткіштермен сабақтастығы жөнінде «Өркениеттер жалғасы» атты Қырғызстанда болған бірнеше халықаралық конференцияларда Н.Алдабергенов пен А.М. Досымбаевалардың біріккен ғылыми тұжырымдары атап өтуге тұрарлық [5, 110-111 б.].

1980 жылы Университеттің археологиялық экспедициясы Ә.М. Оразбаевтың жетекшілігімен Жамбыл облысы, Қордай ауданының орталығы Георгиевка селосының оңтүстік шығысына қарай 17 шақырым жердегі Жалаңаш, Тасжарған қорымдарына қазба жұмыстарын жүргізеді. Жалаңаш қорымынан 3 оба, Тасжарған қорымынан 1 оба мен екі қоршауға қазба салады. Сондай ақ Жамбыл облысы территориясында Свердлов, Меркі, Луговой, Шу, Қордай, Жуалы, Мойынқұм, Талас, Жамбыл, Сарысу аудандарында барлау жұмыстарын жүргізіп 18 қола дәуірінің кешенді қонысы мен қорымдарын тізімге алып тәлқұжатын жасайды [1, 1-4 б.].

Жалаңаш қорымы Қордай ауданының орталығы Георгиевка селосының оңтүстік шығысына қарай 17 шақырым жерде орналасқан. Қорымдағы обалар тас пен топырақтан аралас үйілген диаметрлері 10-12 метр аралығында, биіктігі 20-30 см. Обаны қазу кезінде орталарынан батыс шығыс бағытында ұзынынан тас үйінді кездескен. Тасүйінді астында таспен толтырылған қабір шұңқыры ішінде ешқандай заттар кездеспеген. Тасжарған қорымы Чапаев селосының оңтүстігіне қарай Жыламыш өзенінің жағалауында зерттеледі. Тасжарған қорымындағы 30 обаның екеуіне қазба жүргізіледі. Обалардың барлығы бір қабат таудың тастарымен дөңгелек қоршау етіп жасаған. Оба ортасында тік төртбұрышты қабір шұңқыры ішінен қабірді екіге бөлген тас қалау кездескен. Қабір ішіндегі тас қалаудың биіктігі 80 см. Екіге бөлінген қабір ішінде екі адам сүйегі шашылып кездескен. Адамдардың басы батысқа қаратылып шалқасынан жерленген. Қабір шұңқырының түбінен қызыл кірпіш түстес қыш ыдыстың ернеуі сәл сыртқа шығыңқы және мойын тұсында белдеуі бар, бүйірі шығыңқы. Бұл обалардың жерлеу салты мен сыртқы құрылысы және табылған қыш ыдысына байланысты ерте темір дәуірінің б.з.д... YI-Y ғғ мерзімдейді. Өз зерттеулерімізде Әбдіманап Медеуұлының күнделіктеріндегі осы екі қорымдағы ескерткіштердің ұқсас үлгілерін Жетісу өңірінің басқа да ескерткіштерінен қарастырдық. Обалардың сыртқы құрылысындағы таспен топырақтан тұрғызылу, орналасу жағдайы ерте сақ дәуірінің ескерткіштері екені анық болғанмен ішкі қабір құрылысындағы тас қаланды мен қосақтала жерленген мүрделер ерекшелігі назар аудартады қажет етеді.

Ә.М. Оразбаев зерттеулеріндегі Тасжарған обаларындағы бір қабірде қосарлана жерлеу дәстүрлеріне байланысты Акишев К.А пен Кушаевтың Г.А Іле өзенінің оң жағасындағы толық зерттелінген қорым – Қызылауыз 1 ескерткішінен ұқсастықтар байқалады. Үйінді шетін таспен қоршаған обалардың қабір шұңқырында адамды шалқайта, басын батысқа қаратып қойған. Қорымдағы обалардан жеке жерлеу, әр шұңқырдағы қос жерлеу (№1, №8, №19 оба), бір қабірдегі екі деңгейдегі жүп жерлеу (№6, №7 оба), екі және одан да көп шұңқырдағы бес-жетіден жерлеудің тән болуы жатады дейді [9, с. 282 б.].

Осы Қорымдағы қабірлерде қос жерлеу жиі кездессе, бір қабірде екі мүрдені жерлеу де кездеседі. Аталмыш кезеңдегі жерленген адамдар арқасымен созыла, бастары Батыс, оңтүстік батыс және солтүстік батысқа қаратылған. Адам жанына қойған заттар жұтаң әрі адамның басында қабірдің оңтүстік батыс немесе солтүстік батыс бұрышында бір кейде екі ыдыс, жалпақ бір жүзді темір пышақ, қойдың құйымшағы қойылған. Кейбір молаларда темір және қола шаш түйреуіш, дән үккіш, сымнан айналдыра жасалған қола сырға табылған болатын [6, с. 28-29 б.].

Е.А. Агеева зерттеулеріндегі кездесетін Қызылеспе қорымындағы қазылған обалардың сыртқы үйінділері мен ішкі құрылымдарындағы ұқсастықтарды байқауға болады. Үйінді астында қоршаулар бар және №50, №51 обалар үйінділерінен ағаштың күлі, қыш ыдыс сынықтары табылған. Ағаш жабындылы төртбұрыш (№50, №51), ұзынша сопақ (№72) пішінді, батыстан шығысқа аздап ауытқымалы созылған шұңқырларда, мүрде арқасымен созыла, басы батысқа қаратылып жерленген. Адам басының сол тұсында ыдыс, оңтүстігінде темір пышақ, қой құйымшағы қойылған [7, 10-11 б.].

Е.А. Агеева Жетісудағы қазылған обалардың негізінде қабір іші құрылымының тас, ұсақ жұмыртас пен топырақпен толтырылған қабір шұңқыры, топырақ шұңқырды көлденеңінен ағаш және

тас плиталармен жабу, тас плита жабулы, жабындысыз лақатты жерлеулер мен лақаттың имитациясы жасалған жерлеулер, сонымен қоса тас жәшікті жерлеу деп сегізге бөліп көрсетеді. Әр қорымда әртүрлі жерлеу тәсілдерінің кездесетіндігін де айтты Кейіннен ол үйсін ескерткіштерін б.з.д.. III – б.з.д.. I ғасырлары, б.з.д.. I – б.з. I ғасырлары мен б.з.. I-III ғасырлары деп үш мерзімдік топқа бөледі. Үйсін тарихының ерте кезеңінде тізбектелген ру жерлеулерінен бір үйінді астына екі қабір шұңқырын жасайтын жеке жанұялық жерлеу орындары бөлектеніп шыға бастайды. Біздің заманымызда рудан жеке жанұялардың бөліну процесінің аяқталғандығын бір қабір шұңқырына екі адамды қою салтының орын ала бастауынан көруге болады дейді [8, 65-69 б.].

Ерте үйсін кезеңіндегі Жетісу жері ескерткіштерінің ерте кезеңінде обалар солтүстіктен оңтүстікке созылған тізбекте, оба үйіндісі шетінде, не астында қоршаулы, адамды батыстан шығысқа қарай бағытталған жай шұңқырға басын батыс, солтүстік-батысқа қаратып жерлеу тән. Ең көп тараған қабірдің түрі – төртбұрышты, ұзынша, бұрыштары дөңгелене келген жай топырақ шұңқыр. Төртбұрышты шұңқыр жерлеу камерасы (адамды табытқа салмай, киіз, не қамысқа орай салу) және ішінде ағаш қима-тағаны бар деп жіктеледі. Қабір үстінде тас үйме жиі кездеседі. Қой сүйектерін, темір пышақтар мен қыш ыдыстарды көп қойған жағдайлар кездеседі.

Жетісулық сақтардың қыш ыдысына шүмекті, тұтқалы құмыралар, дөңгелек тостаған, дөңгелек, қысқа және тар мойынды ыдыстар т.б. енеді. Ал бұл кезеңге дейінгі қыш ыдыстар шүмексіз, тұтқасыз өрнегі жоқ күйінде болып келеді. Ыдыстары пішіні жағынан сақ кезеңіндегі түрді сақтайды, тек жасалу техникасы өзгереді.

Б.з.д. I ғасыр мен б.з. III ғасырларында Жетісу үйсіндерінде Орта Азия көшпелілерінен өзгеше жерлеу түрі батыстан шығысқа қарай созылған қабір шұңқырының солтүстік қабырғасында лақат жасау, адамды арқасымен, басын батысқа қаратып жерлеу мен бас жағына заттар қою тән деп ерекшелуге болады.

Үйсіндердің Шығыс Түркістаннан келуімен лақат пен катакомбылы жерлеулер көбейіп, б.з.д. I ғасырына дейін кең таралады деген пікірлер де баршылық. Соған байланысты Іле өзені бойынан ашылған 370-тен астам қабірлердің бестен бірі – лақат немесе ақымдап жерлеу дәстүрлеріне жатады. Лақат жасап жерлеу б.з.д. I ғасырынан бастап қарапайым қалың жұрт арасында кең таралған сияқты. Іле археологиялық экспедициясының зерттеген обаларының көбі қарапайым түрдегі, бір текті ескерткіштер болып саналады.

Осы кезең ескерткіштерін зерттеуде К.А. Ақышев жай топырақты шұңқыр мен ақым деп екі түрге ғана бөліп қарастырады да, Жетісу жеріндегі жерлеулерде қабір лақатының Ферғана мен Ташкент лақаттарынан шұңқырларының шығыстан батысқа қарай созылуымен, ақым қабір шұңқырының солтүстік қабырғасында жасалуымен, қойылған адам басының батысқа қаратылатындығымен және заттардың адамның бас жағына қойылатын ерекшеліктерін айтады және бұл дәстүрді ерекшелейді. Жетісу жеріндегі ерте үйсіндерінің оба архитектурасының бір элементі ретінде жасалынып жатқан, не біткен жер беті құрылысының ортасына, не шетіне дөңгелек пішінді тас қоршауларды жасауы жатады. Жетісудың оңтүстігі саналатын Талас аңғарындағы «қаңлылардың» Берікқара қорымында оба шеті мен маңындағы қоршаулар әртүрлі пішінді және құрылымды. Іле аңғарындағы үйінді шетіндегі, не үстіндегі тас қоршаулары бар обалар б.з.д. III-I ғасырларға, ал үйінді ортасы мен астына қоршаулар жасау б.з.д.. I ғасырдан б.з. III ғасырлар аралығына жатқызылған. Батыстан шығысқа қарай созылған, төбесі көлденеңінен ағаштармен жабылған, топырақ шұңқыры бар жерлеу түрі сақ салтының үйсін ортасында көрініс табуы деп көрсеткен болатын [10, 282 б.].

Ә.М. Оразбаев зерттеулеріндегі Жалаңаш, Тасжарған, Жетіжар I, II ескерткіштері өзінің сыртқы құрылымы мен ішкі жерлеу салты жағынан Жетісудың ерте үйсін дәуірі ескерткіштерімен өте жақын байланыстарды көре отырып жергілікті үлкен бір мәдениет ауқымында болғанын нық айта аламыз. Ғалымның бұл зерттеулері археологиялық жағынан өте аз қарастырылған аймақтың мәдениетін, генезисін анықтауда аз да болса үлесі бар деп білеміз. Жетіжар I ескерткіштерін зерттеуде олардың үйсін дәуірі ескерткіштері екенін айтумен бірге әлеуметтік дәрежесі төмен қауымның қорымы екенін айтты. Сондай-ақ Жетіжар II ескерткіштеріне қазба жұмыстарын жүргізбесе де олардың сыртқы орналасу құрылымы мен көлеміне қатысты әлеуметтік дәрежесі жоғары таптың қорымы екенін айтты. Сонымен бірге жалпы осы ескерткіштердің мәдени және қоғамдық құрылымдарына қатысты Шу бойындағы ортағасырлық Ақтөбе қаласымен байланыстыруы ерекше атап өтуге тұрарлық. Өйткені әлі күнге археологиялық ғылыми сараптамалар жасауда обалар мен қалалардың қоғамдық және мәдени сипаты мүлдем бөлек қарастырылады.

Жалаңаш, Тасжарған жерлеу ескерткіштерін және Жетісу жеріндегі Ә.М. Оразбаев зерттеулеріндегі ерте темір дәуірінің ескерткіштерін жаңадан ғылыми айналымға енгізе келе олардың ерте үйсін дәуіріндегі Жетісулық ескерткіштермен және Шығыс Қазақстан, Орталық Қазақстан жеріндегі осы кезең ескерткіштерінен сабақтастықтарды байқаймыз. Бұл тұжырымдар да Ә.М. Оразбаев пікірлерінің өміршендігін және ғылыми құндылығы мен сапасын ғылыми деңгейде көрсетеді.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Алматы қаласының орталық мемлекеттік мұрағаты. // Ә.М. Оразбаевтың жеке қоры. - № 282 қор, № 9 іс. - Б. 1-5.
- 2 Максимова.А.Г. Могильник эпохи бронзы в урочище Каракудук / Труды Института Истории, археологии и этнографии АН Каз ССР. - 1961. - Том 12. - С. 62-71.
- 3 Археологические исследования на северных склонах Каратау // ТИИАЭ. АН Каз ССР. - Алма-Ата, 1972. - Т.14. - С. 6-17.
- 4 Қадырбаев М.К, Маряшев А.Н. «Наскальные изображения хребта Каратау». - Алматы: «Наука», 1977. – 232 с.
- 5 Шалекенов.У.Х, Оразбаев А.М. Отчет о раскопках средневекового городище Актобе за 1976-1977 гг. - Фонд 12, опись 4. – 120 с
- 6 Ақымбек Е.Ш. Ортағасырлық Ақтөбе қаласының цитаделіндегі алаң // Түркілердің тарихи-мәдени мұрасы Еуразиялық және Орталық Азия контекстінде. - Алматы: ҚазҰПУ, 2008. – Б. 12-15.
- 7 Оразбаев А.М. Ә.Х.Марғұлан атындағы археология институтының мұрағаты. - Фонд № 11, дело № 337. - Б. 8 -12.
- 8 Досымбаева А.М. Западный Тюркский Каганат. Культурное наследие казахской степи. - Алматы: «Сенім», 2006. - 168с.
- 9 Алдабергенов Н.О, Досымбаева А.М. Феномен взаимодействия города и степи по материалам памятников Чуйской долины // Диалог Цивилизаций. Выпуск II. Развитие государственности в условиях взаимодействия кочевых обществ и оседлых оазисов в зоне великого шелкового пути. (По материалам Международной конференции). - Бишкек, 2003. - С. 110-115.
- 10 Акишев К. А. Отчет о работе ИАЭ в 1954 г. // ТИИАЭ АН КазССР. - Алма-ата, 1956. - Т.1. - С. 3-42.

Хабдулина М.К.

**НОВЫЕ ПОДХОДЫ В ИЗУЧЕНИИ ПРОБЛЕМ РАННЕСРЕДНЕВЕКОВОЙ
АРХЕОЛОГИИ САРЫ-АРКИ**

В эпоху раннего средневековья территория Центрального Казахстана входила в состав Западнотюркского каганата. Об этом нет сведений в письменных источниках, но учитывая завоевательные походы древних тюрков, и их стремление контролировать трассы Великого Шелкового пути, логично предположить, что степные регионы также привлекали их внимание. Тем более что Степь была вовлечена в систему торговых отношений. Через степные торговые трассы в южные города поступали пушнина, воск, мед, кожа и предметы вооружения.

Немаловажным фактором объединения в рамках единого государства было то, что обширная территория Центрального Казахстана была населена племенами, родственными тюркам по языку. Об этом пишет Ю.А. Зуев в академическом издании истории Казахстана: «К V в. на огромной территории от Северной Монголии до низовьев Амударьи сплошной полосой расселялись племена с общим наименованием теле (тирек)» [1, с. 321]. Этот факт свидетельствует об автохтонности и преобладании теле в Центральной Азии в предтюркское время.

Теле – это мощная конфедерация тюркоязычных племен (включает до 14 наименований племен. В рунических текстах они названы – токуз-огузы). Из среды теле вышли уйгуры, сеяньто, кипчаки, огузы. Наиболее крупные племена конфедерации теле создали свои собственные государства: каганат Сеяньто (630- 646 гг.), Уйгурский каганат (745-840 гг.). Теле наряду с кыргызами и тюрками Ашина являлись основными тюркоязычными племенами, определявшими ход исторических событий в эпоху Тюркских каганатов.

История конфедерации теле имеет непосредственное отношение к территории Центрального Казахстана, т.к. в средние века именно телеские племена кипчаков и огузов, были основным